

METE HAN VE ESKİ TÜRK ORTA-ASYA KAMU HUKUKUNDAKİ YERİ*

Mo-tun Khan and His Status in the Ancient Middle-Asian Public Law

Aybars PAMİR*

ÖZ

Mete Han Çinliler'in Hiung-nu ismini verdikleri Hun Devleti'nin kurucusu ve en önemli hükümdarıdır. Çok üstün vasıflara sahip olduğu görülen Mete Han Hun tahtını babası da dahil çok sayıda devlet görevlisini öldürerek ele geçirmiş, ardından da son derece disiplinli bir devlet teşkilâtı oluşturmuştur. Orta-Asya'da gerçekleştirdiği onlarca sefer sayesinde de hem bölgedeki çok sayıda kabileyi egemenliği altına almış, hem de Çin üzerinde büyük bir baskı kurmuştur. Mete'nin, koyduğu töresiyle belirlemiş olduğu çok sayıda kamu hukuku müessesesi ilerleyen dönemlerde Orta-Asya'da kurulacak Türk devletlerine de bir model teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mete, Hunlar, Orta-Asya, Töre, Kurultay, Irkıl Hoca, Tan-hu.

ABSTRACT

Mo-tun was the founder of the State of Huns which Chinese called "Hiung-nu" and was also the most important sovereign of them. He had so much superior qualifications in his life and gained the throne by killing so many public officers including his dad and then he formed a very disciplined state organization. By the help of so many wars in the Middle Asia, he took lots of tribes in the region under his sovereignty and also made a big pressure on China. So many public law institutions which Mo-tun made within his tore constituted a model to the Turkish states which would appear in the Middle Asia in the following terms.

Keywords: Mo-tun, Huns, Middle Asia, Tore, Assembly, Irkıl Hodja, Tan-hu.

* **Gönderi:** 27.02.2022 - **Kabul:** 05.05.2022 | **Received:** 27.02.2022 - **Accepted:** 05.05.2022.

Dr. Öğr. Üyesi, Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye
✉ aybarspamir@hotmail.com • ORCID 0000-0002-0596-1340.

Atıf Şekli / Cite As: PAMİR, Aybars (2022). Mete Han ve Eski Türk Orta-Asya Kamu Hukukundaki Yeri. ÇÜHAD, (1), 1-31.

İntihal / Plagiarism: Bu makale bir intihal engelleme yazılımı aracılığıyla denetlenmiş ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / This article has been checked via a plagiarism prevention software and reviewed by at least two referees.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

GİRİŞ

Bilindiği gibi, Türkler'in ana vatanı Orta-Asya'dır. Kuzey'de Sibiryaya Orman Bölgesi, Doğu'da Çin, Güney'de Hindikuş Dağları, Kven-Lün ile Pamir Yaylası ve Batı'da ise Hazar Denizi arasında kalan bu çok geniş coğrafyada Türkler çok büyük medeniyetler kurmuşlardır. Tarihte bilinen ilk Türk devleti Çinliler'in "*Hiung-nu*" adını verdikleri Hunlar'dır. Hunlar'la ilgili bilgiler en çok Çin kaynaklarından öğrenilebilmektedir. M.Ö. XXIV. yüzyıldan itibaren gelmeye başlayan bilgiler Mete Han'a kadar oldukça sınırlı miktardadır. Aslına bakılırsa, Hun Türkleri bu dönemde Çin için bir tehdit teşkil etmediklerinden, Çinliler Türkler'le çok ilgilenmemiş, onlarla ilgili olarak verdikleri bilgiler de yüzeysel kalmıştır. Ancak Mete Han ile birlikte güçlü ve disiplinli bir devlet teşkilâtına kavuşan Türkler Çin Devleti için korkutucu olmaya başlamıştır.

Türkler'in atası sayılan Mete için Çin kaynakları "*Mo-tun*" ismini kullanmışlardır. M.Ö. 209'da hükümdar olan bu efsanevî şahsiyet ile Hunlar en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Yirmi-otuz yıl içerisinde ülkesinin sınırlarını oldukça genişleten Mete, bölgedeki hemen her kabileyi kendi egemenliği altında toplayarak Orta-Asya'ya düzen getirmiştir. Doğumundan itibaren bazı üstün niteliklerinin varlığıyla dikkat çeken bu hükümdar, çıktığı seferlerin hiçbirinde yenilgi yüzü görmemiş, zamanımızdan yüzyıllarca önce oluşturduğu devlet düzeniyle çağının çok ötesine geçmiştir.

Mete ile ilgili bilgiler elbette Çin kaynakları ile sınırlı değildir. Türkler'in çok önemli destanlarından "*Oğuz Kağan Destanı (Oğuzname)*" da, bu büyük hükümdar ve dönemi ile ilgili önemli bilgilerle doludur. Her iki kaynak grubu incelendiğinde, kimi zaman birbiriyle örtüşmeyen bazı bilgiler ortaya çıkmaktadır; bu sebeple kaynaklar değerlendirilirken bunların mantık süzgecinden geçirilmesi bir zorunluluktur.

Oğuz Kağan Destanı'nın kahramanı Oğuz Kağan ile Mete çoğunlukla kabul edildiği üzere aynı kişidir; bu konuda önemli deliller vardır. O sebeple, makalede Çin kaynakları ile ilgili bilgi verilirken "*Mete*", Oğuz Kağan Destanı'yla ilgili bilgi verilirken de "*Oğuz Kağan*" isimlerinin kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Çalışmamızda, Mete'nin hayatı ile ilgili bilgiler verilirken, öncelikle Mete Han öncesi Orta-Asya'nın etnik durumu ele alınmış, ardından Mete'nin babasını ve kendisine muhalefet eden devlet adamlarını öldürerek tahta çıkışı, savaşları, devlet teşkilâtı için getirdiği düzenlemeler, ülkesini oğulları arasında pay edişi, Gök-Tanrı inancı çerçevesinde ortaya çıkan "*Kut*" anlayışı, kut sayesinde hükümdarın sahip olduğu yetkiler, Türkler'in kamu hukuku

anlayışlarına temel teşkil eden “*Dünya Egemenliği*” ilkesi ve nihayet Mete Han döneminde temelinin atıldığını gördüğümüz “*Kurultay*” müessesesi ve çeşitli kurultay türleri ayrıntılarıyla inceleme konusu yapılmıştır. Konular incelenirken, yeri geldiğinde Çin kaynakları ve Oğuz Kağan Destanı’ndan güzel örnekler verilmiştir.

Sözü edilen kurumlar ve düzenlemeler dikkate alındığında, Mete Han’ın ülkesine ve milletine lâyük olabilmek adına ne denli büyük emekler sarf ettiği, ne büyük savaşları göze aldığı ve gerektiğinde devletin bekası için en önemli değerlerinden bile vazgeçebildiğini anlamak mümkün olmaktadır.

I. METE HAN ÖNCESİ ORTA-ASYA’NIN ETNİK DURUMU

Çinliler’in “*Hiung-nu*” ismini verdikleri Hunlar’la ilgili ilk somut bilgiler M.Ö. XXII. yüzyıldan itibaren gelmektedir¹. Bu döneme ait Çin kaynakları, ilk başlarda devlet gelenekleri bulunmayan Hunlar’ın kabileler halinde göçebe bir tarzda yaşadıklarını bildirmektedirler. Kaynaklara göre, yaylak ve kışlaklar Hun kabileleri arasında düzenli bir biçimde taksim ediliyordu. O dönemde Çin ise yerleşik bir düzen içerisinde, disiplinli bir devlet teşkilâtına sahipti². Tamamıyla kendi kabuğuna çekilmiş ve kendi dünyasında yaşayan Çinliler o çağda kendi ülkelerinden başka bir yeri de tanımıyorlardı. Onlara göre, yeryüzünde tek devlet kendi devletleriydi. Çin dünyanın tam merkezinde bulunuyor, barbar ve vahşi diğer uluslar ise Çin’i bir halka gibi çeviriyorlardı.

Mete’nin gençlik dönemine kadar Hunlar Çin için büyük bir tehlike arz etmemiştir. Otlaklarının önemli bir kısmını Çinliler’e kaptıran çok sayıda Hun boyu topraklarını geri alabilmek üzere güçlü bir liderin önderliğinde uzun yüzyıllar bir araya gelemedikleri ve Çin üzerinde bir tehdit oluşturamadıkları için, o yıllara ait Çin kaynaklarında Türkler’le ilgili bilgiler çok sınırlı kalmıştır ve bunlar tamamen kulaktan dolma biçimde hikâye veya masal üslubunda verilmişlerdir.

Mete’nin tarih sahnesine çıkmasıyla, Türkler’deki gözle görülür değişim ve gelişim Çinliler’in bu ulusa olan ilgisinde bir artışa neden olmuştur. Böylece, Çin kaynaklarında Türkler’le ilgili bilgilerin zenginleşmeye başladığı görülmektedir. Kaynaklardaki bilgilerden Çinliler’in Türkler’e karşı bir çekingenlik ve korku içerisinde buldukları da gözden kaçmamaktadır. Nitekim artık yeryüzünde en güçlü devlet sadece Çin değildir; Çin’in hemen yanı başında oldukça düzenli ve kuvvetli bir Hun Devleti gerçeği dikkat çekmektedir. Böylece,

¹ ÜÇOK, Coşkun, MUMCU, Ahmet, BOZKURT, Gülnihal (2018). Türk Hukuk Tarihi. Ankara, s. 21.

² GÜNAYDIN, Hasan (2016). Mete Han ve Devlet Yönetimi. İstanbul, s. 115.

Çinliler'in nazarında yeryüzünde orta devlet ikileşmiştir. Çinliler aslında muhafazakâr ve mağrur oldukları için, eski devlet felsefelerinden vazgeçmeseler de, şimdi Kuzeypatı komşuları Büyük Hun Devleti'ni iyi tanımak ve onlar hakkında geniş ve sağlam bilgiler toplama ihtiyacı duymaya başlamışlardır³.

Çin kaynaklarına göre, güçlü bir lider (Metehan) önderliğinde bir araya gelen Türkler daha çok Altay Dağları ile bu dağların Güneybatısında oturmakta idiler ve başkentlerini ise Ötüken olarak belirlemişlerdi⁴. Orta-Asya'nın çoğunlukla çöl ve bozkır olan bölgeleri Hunlar için zorunlu olarak göçebe bir yaşam tarzını gerekli kılmıştır. Zaman içerisinde daha iyi yaşam koşulları bulabilmek adına sürekli yer değiştiren Hunlar çoğunlukla at, sığır ve koyun besiciliği ile uğraşmaktaydılar. Bunlar Hunlar için en değerli mallar sayılırlarken, az da olsa deve ya da eşek beslediği de görülmektedir.

Hunlar ormanlardaki ağaçlardan yay, ok, araba ve çadır malzemeleri elde ediyorlar, ayrıca yakacak odun da temin ediyorlardı. Fırtına çıktığında, sürülerini orman içinde yer alan sığınaklarına götürüyorlardı.

Hunlar verimli arazilerde tarımla da uğraşmaktaydılar. Altay bölgesinde bulunan kimi sulama kanalları, Hunlar'ın bazı bölgelerde tarımla uğraştıklarını bizlere kanıtlamaktadır. Yapılan kazılarda, sulama kanallarının yanı sıra tarımda kullanılan saban demiri, orak ve tahıl öğütmede kullanılan taşlara da rastlanmıştır.

Nehir ve göllerin yakınlarında yaşayan Hunlar ise balıkçılık ve avcılıkla geçinmekteydiler.

Hunların çoğunlukla et, süt, çökelek, yoğurt ve kımız ile beslendikleri bilinmektedir⁵.

Hun askerleri süvari idi ve zırh giyerlerdi. Askerler çok iyi at biner, ok atar ve mızrak kullanırlardı. Yakın dövüşte kama kullanılırdı. Savaşta, hücum ve savunma tekniklerini çok iyi bilir ve uygularlardı. Barış zamanında, savaş için çok düzenli askerî talimler yapılır ve sürekli savaşa hazır durumda bulunulurdu. Hunlar, silâh ve at koşum takımları hazırlamada çok usta idiler.

³ ÖGEL, Bahaeddin (1993). Türk Mitolojisi (C. I). Ankara, s. 1.

⁴ ÖGEL, Bahaeddin (1971). Türk Kültürünün Gelişme Çağları (C. I). İstanbul, s. 4.

⁵ Orta-Asya'da yaşayan eski Türkler'in yaşadığı bölgenin coğrafi durumu ve Türk devletlerinin genel nitelikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ÜÇÖK, MUMCU, BOZKURT, s. 18 vd.

Hunlar'ın savaşa katılmak için daha çok dolunayı bekledikleri bilinmektedir; nitekim ay ve güneşe saygı Hun kültürünün bir parçası sayılır, sabah güneşe, akşam da aya eğilerek saygı gösterisinde bulunulurdu⁶.

Hunların tam bir savaşçı ulus olduklarına dair ünlü Çin kaynağı Shi-ji'de yer alan şu ifadeler oldukça ilgi çekicidir:

“... Su ve ot için dolaşarak yer değiştirirler. Kentleri, devamlı oturdukları bir yer ve tarım yapmak gibi bir uğraşları yoktur. Ancak, her birinin ayrılmış toprakları vardır. Yazışma, çizişmeleri yoktur, birbirlerine söz vererek anlaşma yaparlar. Erkek çocukları koyuna biner, kuşlara ve farelere yay gerip ok atarlar. Biraz büyüdülerinde, bu kez tilkilere ya da tavşanlara ok atarak bunları yiyecek yaparlar. Askerleri güçlüdür, sert yayları çekebilir ve hepsi zırhlı atlılardır. Bunların âdeti olağan zamanlarda hayvancılık yapmak, yabanî hayvan avcılığıyla uğraşmaktır. Olağanüstü durumlarda ise, adamları savaşa alışık olduğundan, hemen saldırıya geçmeleri doğal yapıları gereğidir. Bunların uzun menzilli silâhları yay ve ok, kısa menzilli silâhları ise kamadır. Kazanacaklarını anladıklarında ilerlerler, yenileceklerini sezdiklerinde geri çekilirler, kaçıktan utanmazlar. Önerine bir fırsat çıktığında, adap muaşeret bilmezler.

Hunlar'ın savaşçılıkla uğraştıkları açıkça bilinir, onların yaşlıları ve zayıfları savaşamaz. Bu nedenle iyi yiyecek ve içeceklerini güçlü ve sağlıklı olanlara vererek böylece kendilerini güvence altına almış olurlar. Bu yolla baba-oğul her biri, her zaman karşılıklı birbirlerini kollarlar.

Hunlar'ın geleneklerine göre, insanlar besledikleri hayvanların etini yer, sütünü içer, derisini giyer; hayvanları otlar, su içerken, mevsimlere göre yer değiştirirler. Bu nedenle, olağanüstü durumlarda adamları binicilik ve okçuluk talimi yaparlar. Barış zamanında ise keyiflerine bakarlar. Buyruk ve yasaları basittir, kolay uygulanabilir. Hükümdar ve memur ilişkileri basittir. Bütün bir ülkenin yönetimi tek vücut halindedir.

Herhangi bir işe girişecekleri zaman, yıldızlara ve aya bakarlar, dolunay olduğunda savaşa çıkarlar, ay kararırssa askerlerini geri çekerler.

⁶ GÜNAYDIN, s. 120.

Savaşta kafa kesen ve tutsak alanlara bir kap içki armağan ederler ve ele geçirdiği ganimeti kendisine verirler. Yakaladıkları insanları köle yaparlar. Bu nedenle, savaşlarında her biri kendi çıkarı için dövüştür.

Düşmanı üzerlerine çekip sürpriz atak yapmada çok yeteneklidirler. Düşmanı gördüklerinde, ganimet elde etmek için bir kuş sürüsü gibi toplanırlar. Fakat yenilip zorda kalırlarsa, çözülp bulutlar gibi dağılırlar.

Savaşta öleni yüklenip geri getiren, ölen kişinin tüm mallarına sahip olur.”⁷

Anılan özellikler Çinliler’i Türkler’den gerçekten çok çekinir bir hale getirmiştir. Bu yüzden, Kuzey Çin’de Türkler’e karşı büyük savunma hatları oluşturulmaya başlanmış ve yaklaşık 10 yıl gibi kısa bir süre içinde büyük bir set (bugünkü Çin Seddi) inşa edilmiştir. Seddin inşasının M.Ö. 214 gibi bitirildiği Çin kaynaklarından öğrenilebilmektedir⁸.

II. METE’NİN ŞECERESİ

Yukarıda değinildiği gibi Çin kaynakları, Mete öncesi Hun Türkleri ile ilgili bilgileri gayet dağınık ve silik bir biçimde aktarmışlardır. M.Ö. 209’a gelindiğinde, tarihte ilk defa bir Türk hükümdarı olarak ismi geçen Teoman (Tümen ya da Tuman) ile oğlu Mete (Mo-tun) arasındaki mücadele gayet ayrıntılı ve biraz da destansı ifadelerle anlatılmıştır. O döneme ait Çin kaynakları ile Oğuz Kağan Destanı’ndaki bilgiler bir dereceye kadar örtüşmektedir⁹.

Destan’a göre Teoman’ın şeceresi Olcay Han, yani Yafes’e kadar gitmektedir. Olcay Han’ın sekiz oğlu bulunmaktaydı ve bunlardan birinin adı “*Türk*” idi. Olcay Han öleceği zaman Türk’ü tahta oturtmuş ve diğer oğullarını da Türk’ü kendilerine han bilmeleri ve onun sözünden çıkmamaları konusunda uyarmıştır.

Türk, babasından da meşhur bir hükümdar olmuş, zaman içinde Dib Yabgu isminde bir oğlu dünyaya gelmiştir. Babası gibi heybetli olan Dib Yabgu, onun kadar askere sahip olmuştur. Karısının ona dört oğul verdiği anlaşılmaktadır. Bunların adları Kara Han, Or Han, Kür Han ve Küz Han idi. Oğuz Kağan Destanı’ndan öğrenilebildiği üzere, Dib Yabgu’dan sonra Kara Han tahta çıkmıştır. Bu kişi Teoman ile aynı kişidir. Kara Han ile birlikte Türk kağanları Altay Dağları’nın bulunduğu yere (Güneybatı’ya) gelerek otağ kurmuşlar, böylece Çin’e karşı stratejik açıdan çok önemli bir bölge Türkler’in eline geçmiştir. Türkler, bu sayede Çin’i

⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. OTKAN, Pulat (2018). Tarihçinin Kayıtlarına (Shi Ji) Göre Hunlar. İstanbul, s. 23-30.

⁸ CİN, Halil, AKYILMAZ, Gül (2011). Türk Hukuk Tarihi. Konya, s. 12.

⁹ GÖMEÇ, Saadettin (2012). Türk Hun Tarihi. Ankara, s. 54.

kontrolleri altında tutabilmeyi ve Doğu'daki Moğollar ile Batı'daki Tibetliler'e de nüfuz edebilmeyi hedefliyorlardı.

Oğuz Kağan Destanı'na göre, Kara Han'ın oğlu Oğuz¹⁰ idi. Destan'da Oğuz'un bazı üstün özelliklere sahip olduğu anlatılmaktadır: “*Bu çocuğun yüzü gök, ağzı ateş gibi kızıl, gözleri elâ, saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi. Bu çocuk annesinden sadece bir defa süt emdi, bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve kımız istedi. Dile gelmeye başladı. 40 gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı, beli kurt beli, omuzları samur omzu, göğsü ayı göğsü gibiydi*”¹¹ ifadeleri, Oğuz'un kimi insanüstü özelliklerini yansıtmaktadır.

Çin kaynakları incelendiğinde, üvey annesinin Mete'nin kişiliğinden ve üstün meziyetlerinden çekindiği öğrenilmektedir. Mete gözünü budaktan esirgemeyen, yiğit, atılgan, lider karakterli bir gençti. Doğru bildiği konularda kesinlikle taviz vermiyordu. Bu yüzden, üvey annesi kendisinden kurtulmak istemiştir¹².

Teoman'ın birden fazla eşi ve birkaç da oğlu bulunmaktaydı. Bu oğulların bir bölümü ilk hatunundan (yani her şeyde hak sahibi Türk asıllı hanımından), diğerleri de ikinci, üçüncü veya yabancı soylu hanımlarından idiler. Eşlerinden her biri, kendi oğullarını tahta çıkarmak üzere büyük bir rekabet halinde bulunuyorlardı. İşte, Teoman'ın ikinci hanımı Teoman'dan sonra devletin başına kendi oğlunun geçmesini istediği için, büyük oğlan Mete'nin başka bir yere gönderilmesini sürekli eşine telkin etmeğe çalışmış, böylece Teoman, belki de canından çok sevdiği oğlunu (Mete'yi) komşu Yüeh-chiler'e rehin olarak göndermek zorunda kalmıştır¹³. Bunda, herhalde M.Ö. 215'de yaptığı bir savaşta yenilgiye uğraması etkili olmuştur, denilebilir.

Yüeh-chiler o çağda gayet büyük bir güce sahip bulunuyorlardı. Eski çağ devletlerinde bu türden rehin alıp vermelerin sürekli yapıldığı dikkat çekmektedir. Devletler, birinden

¹⁰ Genel olarak kabul edildiği üzere Mete ile Oğuz aynı kişidir. Bu konuda önemli deliller vardır. Bkz. ÜÇOK, MUMCU, BOZKURT, s. 21. Ancak, buna rağmen konuyu tartışan ve değişik sonuçlara ulaşan bazı tarihçiler karşımıza çıkmaktadır. Meselâ, Türk tarihinin kurucularından sayılabilecek ünlü Fransız sinoloğu Joseph De Guignes Mete'nin Oğuz Han'a benzerliği için çekincelere sahiptir. Rus sinoloğu Biçurin'e göre ise, bu ikisi kesinlikle aynı kişidir. Ziya Gökalp de, bu konuda Biçurin ile aynı fikirde bulunduğunu genişçe izah etmiştir. Şüphesiz bu konuda çok daha ilginç fikirleriyle ortaya çıkan tarihçilere de rastlamaktayız. Meselâ Radlof'a göre Mani Dini'ni resmî din haline getiren Uygur Kağanı Böğü Kağan Oğuz Kağan'dır. J. Marquart'a göre Oğuz Kağan Cengiz Han ile aynı kişidir. Potanin ise Oğuz Kağan'ı yeni Moğol efsanelerindeki Kirey Han ile Uhr-Bama Han'a benzetmiştir. Moğol tarihinin resmî tarihçisi Reşidettin, bu son görüşün kesinlikle tersine, Oğuz Destanı'nı Cengiz Han'ın atalarının bile en önüne koymuş ve bununla söz konusu şahsiyetlerin aynı olamayacağını ileri sürerek Moğolları bile memnun etmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ÖGEL, Türk Mitolojisi, s. 10, 11.

Sözü edilen tartışmalar bir yana, çalışmamızda karışıklığa yol açmamak adına Çin kaynaklarından bir konu aktarıyorken “*Mete (Mo-tun)*”, Oğuz Kağan Destanı'ndan bahsediliyorken de “*Oğuz*” adları kullanılacaktır.

¹¹ GÖMEÇ, Saadetin (2009). Türk Destanlarına Giriş. Ankara, s. 48.

¹² GÖMEÇ, Türk Hun Tarihi, s. 57.

¹³ WATSON, B. (1968). Record of the Grand Historian of China (Vol. II), New York, s. 160.

diğerine vuku bulabilecek herhangi bir saldırının önünü alabilmek için, hanedana yakın kişileri bir nevi güvence oluşturacak şekilde tutsak olarak birbirlerine yollayabilmekteydiler. Sonuçta, bir savaş durumunda rehinelere her an öldürülebileceklerinden, idareciler daha temkinli adımlar atmak zorunda kalıyorlardı. Bu durumu çok iyi bilen Teoman'ın eşi (Mete'nin üvey annesi), kocasını Yüeh-chiler'e saldırmaya kışkırtmıştır. Ancak bunu öğrenen Mete, Yüeh-chiler'den bir at çalarak (veya kendi atıyla) kaçmış ve geri dönmüştür¹⁴. Kaynaklardan, Mete'nin Yüeh-chiler'in elinde ne kadar süreyle tutsak kaldığı anlaşılamamaktadır¹⁵.

III. METE'NİN BABASINI ÖLDÜRMEŞİ VE TAHTA GEÇMESİ

Oğlunun geri dönüşüne sevinen Teoman çok sevinçli ve gururluydu, ancak üvey annenin Mete'nin geri dönüşünden sonra da fitnelere devam etmiştir. İşin ilginç tarafı Teoman'ın, eşinin fikirlerine karşı çıkmaması ve ona sürekli inanmasıdır. Bu durumda Mete, halk arasında çıkabilecek ikiliklerden duyduğu endişe sebebiyle, ülkesini yönetme kabiliyetini tamamen yitirdiğini düşündüğü babasını cezalandırmaya karar vermiştir¹⁶.

Teoman, yaptığı kahramanlığın bir ödülü olarak oğlunu 10000 atlı bir kuvvetin başına getirmiştir. Aslında bu atama kendisinin de sonunu getirmiştir; zira Teoman ileride kendini ortadan kaldıracak olan birliğin başına kendi öz oğlunu getirmiş oluyordu. Bu arada, Mete'nin yiğitliğini bilen ve giderek güçlendiğini sezen çok sayıda devlet adamı ve kabile de yavaş yavaş O'nun yanında yer almaya başlamıştır.

Mete, emri altındaki bu askerî kuvveti tam bir disiplin içerisinde eğitmiş, onları 10'lu, 100'lü ve 1000'li bölümlere ayırarak çok sayıda onbaşı, yüzbaşı ve binbaşı görevlendirmiştir¹⁷. Özellikle kendi icadı olan ıslıklı oklarla talimlerini iyice sıkı bir hale getirdiği ortaya çıkmaktadır.¹⁸ Bu yapı sonraki tarihler için Hun Devlet Teşkilâtı'nın temelini oluşturmuştur.

¹⁴ Mete'nin Yüeh-chiler'den kaçarken bindiği atın, biraz abartılı bir biçimde günde 1000 Li (576 km.) kadar koşabildiği Çin kaynaklarında anlatılmaktadır. Bkz. TAŞAĞIL, Ahmet (2020). Bozkırların İlk İmparatorluğu, Hunlar. İstanbul, s. 41.

¹⁵ GÖMEÇ, Türk Hun Tarihi, s. 58, 59.

¹⁶ GÖMEÇ, Türk Hun Tarihi, s. 59.

¹⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ORKUN, H. N. (1938). Hunlar. İstanbul, s. 17; GUMILEV, L. N. (2003). Hunlar, Çev. A. Batur, İstanbul, s. 72; DE GROOT, J. M., ASENA, G. A. (2010). Hunlar ve Türkistan. İstanbul, s. 51 vd.

¹⁸ Mete "çavuş oku" adı verilen bu ok ile ilgili oldukça dikkat çekici bir eğitimi askerlerine vermeye çalışmıştır. Buna göre, kendisi sözü edilen oku nereye atarsa, askerleri de kendi oklarını aynı hedefe atacak, bu emre uymayanların başları kesilecekti. Mete, emrini değişik konularda ve değişik zamanlarda askerleri üzerinde test etmiştir. Meselâ, çıkılan bir avda, ıslıklı okunu attığı hedefe ok atmayanların başlarını hemen oracıkta kestirmiş, başka bir gün de çok sevdiği iyi cins bir atına ıslıklı okunu attığı halde emrini dinlemeyen askerlerini aynı akıbete uğratmıştır. En sonunda da, çok sevdiği kadınlarından birini hedef seçen Mete, ıslıklı okunu izlemeyen askerleri için yine aynı sonu hazırlamıştır. Çin kaynaklarında ayrıntılarıyla anlatılan bu örnekler aslında Mete'nin birliğini

Bu sayede babası, üvey annesi ve üvey kardeşleriyle birlikte kendisini tanımak istemeyen tüm devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırmayı başaran Mete, devletin bekası için gerekirse herkesin hayatının feda edilebileceğini de göstermiş olmaktadır¹⁹.

Sözü edilen olay Oğuz Kağan Destanı'nda özetle şöyle anlatılmıştır: “*Dib Yabgu ölünce, onun yerine en büyük evlât olarak Kara Han tahta çıktı. O, Türkler'in eski dinine bağlıydı. Bu ünlü Türk hükümdarının da bir oğlu oldu. Güzelliği aydan ve güneşten fazlaydı. Ergenlik çağına gelinceye kadar Tanrı'ya yakardı, Tanrı da ona üstün meziyetler bağışladı. Kendisi bilge ve savaşçı bir yiğitti. Oğuz Allah'ı tanıdığı ve O'na iman ettiğinden dolayı babası ile inançsız olan amcalarından uzak durmaya çalışırdı. Kara Han buna çok kızdı. Kardeşlerini ve aksakallıları toplayarak bir kengeş (kurultay) tertip etti. Onlara, küçükken Oğuz'un çok iyi olduğunu, hanlığa lâıyk bulunduğunu, ancak şimdi atalarının dininden çıktığını, başka bir Tanrı'ya inandığını, bu duruma katlanamayacaklarını açıkladı. Mecliste Oğuz'u öldürmeye karar verdiler. Bunun için özel bir askerî birlik hazırlandı. Oğuz'un en sevdiği küçük hanımı bu haberi duyunca telâşlandı. Çok güvendiği bir komşu kadınına Oğuz'a haber ulaştırması için yalvardı. Kadın da, onun bu acıklı durumuna dayanamadı ve yola çıktı. Oğuz'u bulup ona her şeyi anlattı. Bunu işiten Oğuz, yurdundaki taraftarlarına haber saldı. “Beni seven benim yanıma gelsin, babamı seven onun yanına gitsin” dedi ve kavgaya hazır olmalarını söyledi. Yaptığı büyük avdan dönünce, babasını, amcalarını ve ona cephe alanları karşısında buldu. Oğuz'un taraftarları sayıca az olmalarına rağmen, hepsi çok inançlıydılar ve Oğuz'a güveniyorlardı. Harp meydanında iki taraf da karşı karşıya geldiler. Savaş esnasında, bir kılıç darbesiyle yaralanan Kara Han az bir zaman sonra öldü. Bu savaşta Kür Han ve Küz Han da yok edildiler”²⁰. Bu son anlatılanlar Çin kaynaklarında yer almamaktadır.*

ne kadar disiplinli bir biçimde yetiştirmek istediğini gözler önüne sermektedir. Nitekim en son denemesi sonrasında birliğin çok sıkı bir disiplinle yetiştigi kanaat getiren Kağan, artık plânladığı hedeflere doğru ilerleyebileceğini düşünmüştür. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ÖGEL, Türk Mitolojisi, s. 7.

¹⁹ FINDLEY, C.V. (2005). The Turks in World History. New York, s. 29, 30; WATSON, s. 161; ORKUN, s. 17; GROOT-ASENA, s. 72.

²⁰ GÖMEÇ, Türk Destanlarına Giriş, s. 61-64. Mete'nin babasını öldürerek tahtı ele geçirmesi, aslında Türk mitolojisinde baba öldürme geleneğinin ne kadar yaygın olduğu gerçeği ile bizleri karşı karşıya bırakmaktadır. Bunun tarihten ilginç örnekleri verilebilir:

Mete babasını töreye ve örf'e uymadığı için öldürmüştür. Freud'a göre, çocuk doğup da annesinin memesini almaz cinsî hayata başlardı. Bu sebeple, erkek çocuklarının annelerine karşı olan sevgilerinin altında cinsî hisler de yatardı. Çocuk büyüdükçe, babasını karşısında bir rakip olarak görür ve babasına karşı şuur altında bir kin duyardı. Çünkü annesi babasına aitti. Bu hisleri açığa vuramayan erkek çocuklar hislerini şuur altında saklar ve bazen de bu hal çocukta hastalık bile yapardı. Freud'a göre, şuur altına atılan bu hisler etkilerini gerçek hayatta değil, masal ve efsanelerde göstermiş, bu efsaneler de zamanımıza kadar gelmiştir.

Baba öldürme ile ilgili motifleri Kırgız efsanelerinde de görebilmekteyiz. Kırgızlar'ın Alman-Bet Destanı'nda Alman-Bet babası Kara-Han'ı öldürmüştür. Kara-Han Müslüman olmayı kabul etmemiş, bu sebeple de bir

IV. METE’NİN TAHTA ÇIKIŞI VE SAVAŞLARI

Yukarıda anlatılan gelişmelerin ardından Mete M.Ö. 209’da Hun tahtına çıkmıştır. Tabii, Mete’nin başa geçmesi sırasında Türk ülkesinde yaşanan karışıklıklar komşu devletlerin dikkatlerinden kaçmamış²¹, bu devletler yakaladıkları fırsattan yararlanarak Hunlar’ı etkisizleştirmeye çalışmışlardır.

Bu devletlerden Tung-hular, daha yeni bir badire atlatan Türkler’i köşeye sıkıştırıp yeni topraklar kazanmak ümidiyle hareket etmişlerdir. Ama durup dururken savaş çıkartanın kendileri olmasını istemedikleri için, Mete’den aslında devlet malı olan, babasının iyi cins bir atını istemişlerdir. Türkler için at vazgeçilmez bir hayvandı. Meclisteki görüşmelerde bazı ileri gelenler karşı çıksa da, Mete “*Bir at komşumuzdan nasıl değerli olur?*” sözüyle Tung-hular’ın bu isteğini kabul etmiştir.

Bu olayda, Mete’nin devletin ve milletin geleceği ile ilgili bir konuda tek başına karar vermeyip derhal kurultayını toplamış olması, Türkler’in henüz M.Ö. III. yy.’da ne kadar düzenli bir devlet yapısına sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

İstekleri yerine gelen Tung-hular, Türkler’in kendilerinden çekindiklerini zannederek, bu sefer de hükümdarın hanım veya cariyelerinden birini kendilerine göndermeleri cüretinde bulunmuşlardır. Bu konu da kurultayda tartışılmış, terbiye sınırını aşan istek pek çok kişiyi

carpışma sırasında oğlu tarafından öldürülmüştü. Oğuz Han’ın da öldürdüğü babasının adının Kara-Han olması gerçekten ilginçtir.

Manas Destanı’nda da, Manas-Han’ın, babası Yakup-Han’ın töreye karşı gelmesinden dolayı ona çok kızdığı anlatılmaktadır. Babası, nedense oğlunu kiskanıyor ve ona kötülükler yapmak istiyordu. Bunun için de, kötü insanlarla anlaşıp entrikalar çevirmekte ve kötü işler yapmaktaydı. O sebeple Manas-Han babasına çok kızmış ve üzerine yürümüştür; ancak etrafındakiler yetişerek baba Yakup-Han’ı oğlunun elinden ve ölümden güçlükte kurtarmışlardır.

Aynı Destan’a göre, Manas-Han’ın oğlu doğunca hiç kimse bebeğe uygun bir ad bulamamıştı. Bu konuda ümitlerin yitirildiği bir sırada bir ihtiyar (Hızır) gelmiş ve çocuğu kucağına alarak ona şöyle demiştir: “... *Çong atasın öldürsün, çogol çunak bu bolsun.*” Yani, bu oğlan kendi eliyle kendi babasını öldürsün. Bu kadar korkunç bir er olsun. Hızır, bu sözünde haklıdır, zira töre ve disiplin uğruna babasını bile öldüren bir kimse kadar korkunç bir bahadır ve hükümdar olamazdı.

Bu arada, Manas-Han’ın ölümünde, babası Yakup Han buna asla kederlenmemiş, aksine sevinmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ÖGEL, Türk Mitolojisi, s. 8, 10.

²¹ Bu devletler Doğu’da Tung-hular, Batı’da Yüeh-chiler ve Güney’de de Çinliler olarak sıralanabilir. Bunlardan Tung-hular Çin Denizi’ne kadar uzanan geniş bir bölgede yaşamaktaydılar. Türklerin Moğollar olarak isimlendirdiği bu kavime Çinliler “*Tung-hular*” demekteydiler. Bu söz Çince’de “*Doğu Barbarları*” anlamına geliyordu. Yüeh-chiler’in ise Türk ırkından olduklarına dair önemli deliller mevcuttur. ÖGEL, Türk Mitolojisi, s. 3.

kızdırsa da, Mete bu defa da “*Bir kadın için koskoca bir milletin kaderinin tehlikeye atılmayacağı*” gerekçesini ileri sürerek çok sevdiği cariyesini Tung-hular’a yollamıştır²².

Kendilerinden çok korktuklarını düşündükleri Türkler’le mutlaka bir savaş çıkarma azminde olan Tung-hular’ın ilk iki teşebbüsü sonuçsuz kalınca, şimdi başka bir yolun denenmesine karar verilmiştir: “*Türk ve Tung-hu ülkeleri arasında kalan çorak bir arazi parçasının talep edilmesi.*” Bu arazi çoraktı, bereketsizdi, işe yaramıyordu ama atalardan kalma bir mirastı. Bir elçi göndererek bu toprak parçasını kendilerine isteyen Tung-hular’a karşı Mete kurultayını bir kez daha toplamıştır. Kimi üyelerin “*Burası çorak bir toprak parçası, verelim gitsin*” şeklindeki ifadelerine çok sinirlenen Mete, “*Toprak devletin temelidir; ondan vazgeçilemez*” düşüncesiyle bu fikrin karşısında olan tüm kişilerin boyunlarını vurdurtmuştur²³. Kurultayın hemen ardından da, ülkenin dört bir yanına haber yayarak herkesin derhal orduya katılmasını buyurmuş ve Tung-hular’a karşı büyük bir sefer düzenlemiştir.

Daha önceki iki isteği yerini bulan Tung-hular, biraz da Türkler’i küçümsediklerinden onlara karşı hazırlıksız yakalanmışlardır. Mete, hazırladığı büyük bir orduyla Tung-hular’a karşı çok parlak bir zafer elde etmiştir. Söz konusu yenilginin ardından Tung-hular Hsien-piler ve Wu-huanlar olmak üzere ikiye bölünmüşler, böylece tüm Doğu Çin ve Mançurya Hunlar’ın eline geçmiştir. Bu zafer sonucunda Hun egemenliğine bağlanan kabileler Türkler’e her yıl sığır, at ve koyun gibi hayvanları vergi olarak ödeyecekler, bunları yerine getirmeyenlerin kadın ve çocukları zorla alınacaktı²⁴.

Tung-hular’dan sonra sıranın Batı ve Güney’deki komşulara geldiğini düşünen Mete, Hunlar’ın adı ve gücünün buralarda yaşayan kabilelere de öğretilmesi düşüncesindeydi; bu sayede Türk Milleti’nin adı yükseltilmiş olacaktı.

Batı’daki Yüeh-chiler oldukça refah içindeydiler ve Hunlar’dan da daha güçlü bulunuyorlardı. Ordos’un batısında, Kansu’nun bereketli topraklarında yaşayan Yüeh-chiler’in ülkesi önemli ticaret yollarının da kesişme noktasındaydı. Mete M.Ö. 203’de bu ulus üzerine yürümeye karar vermiştir. Savaşta ağır bir yenilgi alan Yüeh-chiler, yenilgi sonrası tıpkı Tung-hular gibi iki parçaya bölünmüşler, bunlardan Küçük Yüeh-chiler yine kendi eski yurtlarında

²² Çin kaynaklarına göre Mete’nin bir ulu hatunu, bir tane askerlerine itaati öğretirken oklattığı eşi vardı. Tung-hular’a gönderilen ise, Mete’nin bir cariyesiydi. Mete’nin ulu hatunu kendi eceliyle ölene kadar onun yanında kalmıştır. Bkz. GÖMEÇ, Türk-Hun Tarihi, s. 67.

²³ KOCA, S. Eski Türkler’de Devlet Geleneği ve Teşkilâtı, Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, C. II, s. 343; De De GUIGNES, J. M. (1924). Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi (C. I). İstanbul, s. 197 GÜNALTAŞ, Ş. (1338-1339). Mufassal Türk Tarihi (C. I). İstanbul, s. 27; GUMİLEV, s. 91-94.

²⁴ GÖMEÇ, Türk Hun Tarihi, s. 69.

kalırlarken, Büyük Yüeh-chiler Hindistan'ın Kuzeybatısına göç etmek zorunda kalmışlardır.²⁵ Sonradan bu kavimin Batı Asya'daki çeşitli kavimler üzerinde oluşturduğu baskı büyük bir kavimler dalgasına yol açmış, hatta Avrupa'daki Kavimler Göçü'nün temeli de bu şekilde atılmıştır²⁶.

Yüeh-chiler'e karşı parlak bir zafer elde eden Mete, daha sonra gözünü Çin'e çevirmiş, Çin'in Shan-si Eyaleti'nin kuzeyindeki topraklara akınlar düzenlemiştir. Bu topraklar kısa süre içinde Hun egemenliğine girmiştir. Sözü edilen zaferle, vaktiyle C'hin Hanedanı'nca alınmış bulunan pek çok eski Türk toprağı da böylece geri kazanılmıştır²⁷.

Ardından Kuzey'e yönelen Mete, Sibiry'a'nın güneyinde bulunan Türk asıllı kavimleri de Hun Devleti'ne bağlamıştır. Tüm bu zaferlerle Orta-Asya'da itibarı iyice yükselen Mete asker sayısını da yaklaşık 300.000'e çıkarmıştır²⁸. Hunlar artık Orta-Asya'nın hâkimi pozisyonundadır.

Hayatının son döneminde Çin ile yeniden ilgilenmeye başlayan Mete, bu devletle giriştiği son savaşlarda da Çin'i epey yıpratmış ve Hunlar'ın Orta-Asya'daki üstünlüğünü daha da pekiştirmiştir. Mete'nin bu dönemde Çin ile yaptığı barış antlaşmalarında Çin'in Türkler'in üstünlüğünü açıkça tanıdığı ve onlardan çekindiği net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim Çin'deki Han Hükümdarı Kao-Ti'nin Hunlar'a tam yenilecekken Mete'nin hatununa bir elçi ve beraberinde de çok sayıda değerli hediye göndermesi ve hatun aracılığı ile Mete'nin Çin ordusuna karşı uyguladığı kuşatmanın kaldırılmasını sağlaması bunun güzel bir örneğidir. Kao-Ti benzer şekilde, ilerleyen dönemde Çin üzerindeki Hun tehdidini bertaraf etmek üzere, Hun Sarayı'na yine bir elçi göndermiş ve Mete'ye “*evlilik yoluyla uyum*” antlaşması teklifinde bulunmuştur. Hükümdar, bu hamlesiyle Mete'ye kendi hanedanından bir kızı “*Kung-Chü (Hükümdarın kızı)*” sıfatıyla eşi olması için sunmuş, Çin Devleti'nin ayrıca her yıl belli miktarlarda ipekli kumaş, içki, pirinç ve yiyecek de göndereceği taahhüdünde bulunmuştur. Mete'nin bu teklifi kabul etmesiyle Hun-Çin Savaşı durmuş, iki devlet arasında bir yakınlaşma gerçekleşmiştir. Aslında, bu antlaşmanın Çin'in daha çok işine geldiği söylenebilir; çünkü

²⁵ GÖMEÇ, Türk Hun Tarihi, s. 69, 70.

²⁶ LIPPE, A. (1960). Sculpture of Greater India. The Metropolitan Museum of Art Bulletin, 18/6. New York, s. 180.

²⁷ GÖMEÇ, Türk Hun Tarihi, s. 72; UĞURLU, Nurer (2013). Adriyatik'ten Çin Denizi'ne İlk Türkler, İstanbul, s. 159; AYDOĞAN, Metin (2019). Yönetim Gelenekleri ve Türkler (C. I). İstanbul, s. 287, 288.

²⁸ LATTIMORE, O. (1928). Caravan Routes of Inner Asia, The 3rd Asia Lecture. The Geographical Journal, 72/6, London, s. 513 vd.; WATSON, s. 162, 163; GÜNALTAY, Ş. (1338-1339). Mufassal Türk Tarihi (C. II). İstanbul s. 28.

Çinliler, Hun tehdidini bir süre için de olsa uzaklaştırmayı başarmışlardır. Türkler ise Çin'den gelecek mallar sayesinde ihtiyaç duydukları her şeye kavuşmuşlardır.

Kao-Ti'den sonra Çin'de başa geçen Hsiao-Hui döneminde, Hunlar'la bir süre önce oluşturulmuş bulunan barış ortamını fırsat bilen Çinliler, Türk tehlikesini tamamen ortadan kaldırmak üzere yeniden entrikalar çevirmeye başlamışlar, ancak başarılı olamamışlardır. Benzer teşebbüsler Hsiao Hui'den tahtı devralan Hsiao-Wen Ti döneminde de sürdürülmüştür. Bu dönemde Hunlar'la “*evlilik yoluyla uyum*” antlaşması yenilenmiştir. Sözü edilen dönemde iki devlet arasında Hunlar'ın Sağ Bilge Beyi'nin Çin kalelerinde bulunan Han Hanedanı mensuplarını öldürmesi bazı sürtüşmelere yol açsa da, iki devlet hükümdarının karşılıklı yazışmaları sorunu çözmüştür. Aslında, bu mektuplaşmalarda, Mete'nin Hunlar'ın Çinliler'den üstünlüğünü dile getiren ve Han Hanedanı'nı küçümseyen ifadeleri dikkat çekmektedir. Bu ifadeler Çin Hükümdarı'nı ne kadar sinirlendirse de, Çinliler Türkler üzerine bir sefer düzenleme cesaretini kendilerinde bulamamışlardır.

Mete'nin sözü edilen mektuplaşmadan kısa bir süre sonra, M.Ö.174'de vefat ettiği anlaşılmaktadır²⁹.

Mete'nin seferleri Oğuz Kağan Destanı'nda ise şu ifadelerle anlatılmıştır:

“...Oğuz hakan olduktan sonra asker toplamaya başlar ve orduyu güçlendirerek savaflara hazırlar.

Topladığı kurultayda, Türk birliğini sağlama ve Türk töresini tüm Orta-Asya'ya kabul ettirme görevinin Gök Tanrı tarafından Oğuz'a verildiği söylenir. Oğuz Kağan bir şenlik düzenler, şenlik sonrasında da hazırladığı mektupları dünyanın dört bir yanına göndermesi için elçilerini görevlendirir. Bu mektuplarda, kim O'na baş eğerse onunla dost kalacağı, ama kim isyan eder ve karşı gelirse, onu düşman sayıp yok edeceği bildirilir. Nitekim Doğu'daki Altun Kağan O'nun emrine girdiği halde, Batı'daki Urum Kralı direnince, Oğuz ona karşı sefere çıkmaya karar verir.

Hunlar oraya varmak için buz dağlarını aşmak zorundadırlar. O güne kadar orayı kimse aşamamıştır; ancak Oğuz, Gök Tanrı'nın yardımıyla bunu başaracağını söyleyerek 100.000 kişilik bir orduyla sefere çıkar. Tam buz dağlarının yanına geldiklerinde, orayı nasıl aşacaklarını düşünürlerken Oğuz gece rüyasında bir kurt görür. Kurt kendisine 3 gün beklemesini, ardından da Hunlar'a yol göstereceğini

²⁹ Mete'nin hayatının son bölümünde Çin üzerinde yürütmeye çalıştığı politikalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. OTKAN, s. 68-73.

söyler. Gerçekten de, karşılıklarına çıkan bozkurt Hunlar'a rehberlik eder ve dağları aşmayı başarırlar.

Oğuz Kağan Batı Kralı'na ikinci bir mektup daha yazarak onu itaate çağırır, ama bu mektup da kabul görmez. Bunun üzerine Urum ili ile savaş yapılır. 3 gün 3 gece süren savaşı Hunlar kazanırlar. Urum Kralı kaçarken, Oğuz yenik tarafın halkına büyük bir merhamet ve adalet duygusuyla yaklaşır. Zulüm görenleri korur ve hazinenin paralarını fakirlere dağıtır.

Oğuz, bu zaferinden sonra diğer Batı illerine de sefer düzenlemeye karar verir. Seferde, yollarını kaybeden Hunlar'a yine aynı bozkurt yardım eder ve yol gösterir. Yolda karşılaştıkları nehirden geçmek üzere çevreden ağaç kesip köprü kuran Uluğ Bey'e "Kıpçak" adını veren Oğuz, bu kişiyi oradaki krallığın başına geçirir.

İlerleyen günlerde atını kaybettiği için çok üzülen Oğuz'a bir beyi yardım etmek ister. Kışın çok soğuk bir ortamda kaçan atı bulup getiren beye de "Karluk" adı verilir ve o da o yörenin beyi yapılır.

Bozkurt'un yol göstericiliğinde önce Cürçet Kralı'nı, ardından da Suriye Kralı'nı yenilgiye uğratan Oğuz, o sıralarda savaşlarda hiç yenilgi yüzü görmemektedir.

Derken, yine Hunlar'a boyun eğmek istemeyen Tangutlar yenilgiye uğratılırlar. Ardından da Barkan Ordusu ile savaşılır ve yine Hunlar galip gelirler.

Tam 40 yıl savaştan savaşa koşan Oğuz Kağan Suriye, İran, Pakistan, Hindistan ve Çin'i fetheder. Ardından da anayurdu Türkistan'a geri döner. Böylece, bütün Orta-Asya Hunlar'ın egemenliğine girmiş ve adaletli bir yönetime kavuşmuş olur"³⁰.

Görüldüğü gibi, Mete'nin gerçekleştirdiği seferlerle ilgili Çin kaynakları ve Oğuz Kağan Destanı'nda yer alan bilgiler arasında tam bir örtüşme görülmemektedir. Ama şu bir gerçektir ki, Mete'nin seferleri sonucunda Orta-Asya hemen tamamen Hunlar'ın egemenliğine girmiş ve Hun Devleti en geniş sınırlarına ulaşmıştır.

³⁰ TOGAN, Zeki Velidi (1982). Oğuz Destanı. İstanbul, s. 21 vd.

V. METE’NİN ÜLKESİNİ OĞULLARI ARASINDA PAYLAŞTIRMASI VE VEFATI

Altı oğluyla birlikte dünyayı fethedip cihangir olmayı başaran Mete, ana yurduna döndükten sonra bunu kutlamak üzere kurultayını toplamış ve hemen ardından da büyük bir toy tertip etmiştir. Destan’da toy için 90.000 koyun ve 700 civarında büyük baş hayvanın kesildiğini gösteren ifadeler bulunmaktadır³¹.

Oğuz Kağan’ın kurultayda söylediği “*Ey oğullarım, çok savaştım, artık çok yaşlandım. Düşmanları ağlattım, dostları sevindirdim. Gök-Tanrı’ya olan borcumu ödedim*” sözleri çok meşhurdur. Büyük Hükümdar bu sözlerini müteakip oğullarına töreye ve millî birliğe her daim bağlı kalmalarını vasiyet etmiş, ayrıca her bir oğluna ait hukukî makam ve damgaları belirtmiş ve onların ongunlarını göstermiştir.

Oğuz Kağan kurultayda ülkesini oğulları arasında paylaştırmaya yönelik açıklamalarda da bulunmuştur. Bir kere, Oğuz Kağan’ın altı oğlunun her birinin sahip olduğu dörder torunu ile birlikte toplamda yirmi dört torun ve onların boyları Oğuz milletini oluşturmuşlardır. Bunlardan Hükümdar’ın ilk eşinden olma üç oğlu Gün, Ay ve Yıldız’dan olma on iki torun ve onların boyları sağ, diğer eşinden olma üç oğlu Gök, Dağ ve Deniz’dan olma on iki torun ve onların boyları ise sol kolu oluşturacaklardı³². Oğuz Kağan egemenliği simgeleyen yayı birincilere, tabiyeti temsil eden oku ise ikincilere vermiş, bu sayede sağdaki Bozoklar’ın soldaki Üçoklar’a üstün olduklarını, yani Üçoklar’ın daima Bozoklar’a tabi olacağını ifade etmiştir³³.

Oğuz Kağan’ın, imparatorluğunu 24 kumandana taksim etmesi aslında ülkenin idaresini de kolaylaştırmış, devlet teşkilâtına bir disiplin getirmiştir. Nitekim her kumandanın maiyetinde 10.000 süvariden oluşan bir kuvvet (tümen) bulunacak, bunlar da 1000, 100 ve 10 kişilik birliklere ayrılacaklardı³⁴. Sözü edilen düzenleme yüzyıllar sürecek Türk devlet teşkilâtının temelini oluşturması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Hükümdar, devlet yönetimi ile ilgili olarak yukarıda açıklanan düzenlemelerini getirirken, bir yandan da kendisinden sonra kağan olacak kişiyi belirlemiştir. Bunu, Destan’da geçen “*Ben ölünce yerime büyük oğlum geçsin, O da ölünce, tahta lâyük olanlardan hep büyük*

³¹ TOGAN, s. 47.

³² TURAN, Osman (1995). Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi. İstanbul, s. 77-79.

³³ TURAN, Osman (1945). Eski Türkler’de Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması. Belleten, XXXV, s. 305 vd.

³⁴ Hun Devleti’nin disiplinli bir hiyerarşik düzen içerisinde oluşturulmasına dair ayrıntılı bilgi için bkz. ÜÇOK, MUMCU, BOZKURT, s. 22.

çocuklarının (Bozoklar'ın) nesli hakan olsun. Bozoklar hakanın sağında, Üçoklar solunda otursun. Üçoklar da kıyamete kadar hükümdarın yardımcı beyleri olsunlar"³⁵ cümlelerinden anlayabilmekteyiz.

Oğuz Kağan'ın M.Ö. 174'deki ölümü üzerine, Hun tahtına O'nun vasiyetine uygun olarak Kök Han geçmiştir. Kök Han'ın ismi Çin kaynaklarında "*Lao-Shang*" ve "*Chi-yü (Ki-ok)*" olarak geçmektedir. Kök Han, tahta çıkmadan önce babası için son derece gösterişli bir cenaze töreni düzenlemiş ve onun adına büyük bir anıt mezar yaptırmıştır. Cenaze töreninin yapıldığı yer Orhun Irmağı kıyısındaki "*Ata Sini*" denilen bölge idi. Çin kaynaklarının anlattığına göre, tören alanına üstünde altından yapılmış bir kurt başı bulunan tuğ, mehter takımı ve iki tekerlekli kağanlık arabası önceden getirilmiş, hükümdar otağının hemen önüne de Hun sancağı çekilmiştir³⁶.

Yeni Kağan bir keçe ya da kalkan üzerine oturtularak dokuz kişi tarafından göğe kaldırılmış, çadırın etrafında güneş istikametinde dokuz kez döndürülmüştür. Sonra, ipek bir şal ile boğazı sıkılarak kaç yıl hüküm süreceği kendisinden sorulmuş ve ağzından çıkan ilk ses veya sözcüğe bakılarak bir süre tayin edilmiştir. Boğaz sıkma hadisesi sembolik bir âdettir. Eski Türkler'de idarecilerin zeki, çalışkan ve fiziken de güçlü insanlar olmaları isteniyordu. Yoksa yaşı geçmiş, bunamış kimselerin sağlıklı karar verebilmeleri her zaman mümkün olmayabileceğinden, kağan adayları böylesine bir testten geçirilmekteydiler³⁷.

Hun Devleti'nin büyük hükümdarı, Türkler'in atası sayılan Mete Han'ın hayatı, şeceresi ve savaşları ile ilgili genel bilgilerin verilmesinden sonra sıra Hun kamu hukuku ile ilgili kurumların gözden geçirilmesine gelmiş bulunuyor. Aşağıda açıklanan kurum ya da kavramların hepsi de Mete zamanında devlet yaşantısının bir parçası haline getirilmiştir. Bilindiği gibi, Orta-Asya'da her Türk kağanı başa geçtiğinde kendi töresini oluştururdu. Bu açıdan Mete de elbette kendi töresini koyarak Büyük Hun Devleti için bir temel düzen oluşturmuştur. Ancak bu büyük hükümdarın yaptıkları sadece Hunlar için olmayıp, sonraki

³⁵ TOGAN, s. 48.

³⁶ GÖMEÇ, Türk-Hun Tarihi, s. 92.

³⁷ Büyük Hun Devleti'nde mevcut kağanın vefat etmesinden sonra, genellikle yedi seçkin kabilenin reisi vezirlerle bir araya gelerek saray ortasına siyah bir keçe döşerler ve yeni kağanı getirip bu keçeye oturturlardı. Beyaz elbise içindeki beyler yeni kağana biat ettikten sonra, ona şöyle seslenirlerdi: "*Yukarıda güneşe bak, baki olan Tanrı'yı itiraf et. Sen onun gölgesisin. Kendi tedbirini onun muradına uydur. Aksi halde sana sadece bu siyah keçe kalır.*" Ardından, kırmızı elbiseler giyip, başlarına da birer sorguç (kotuz) takarlar ve kağana tacını giydirebilirlerdi. Merasimden sonra, kurultayın bu seçimi onaylaması gerekiyordu. Hunlar'da, bu kurultayın Mete döneminden beri görev aldığı bilinmektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. CİN, Halil, AKGÜNDÜZ, Ahmet (1989). Türk Hukuk Tarihi (C. I). Konya, s. 33; ÖGEL, Bahaeddin (1971). Türk Kültürünün Gelişme Çağları (C. I). İstanbul, s. 152-154.

dönemlerde kurulacak Türk devletlerine de örneklik teşkil etmiştir. Sözü edilen kurumlar birer birer incelendiğinde, Mete'nin Türkler için ne kadar önemli bir hükümdar olduğu ve hayatına gerçekten büyük işler sığdırdığı kolaylıkla anlaşılabilir olacaktır.

VI. METE'NİN EGEMENLİĞİNİN DAYANDIĞI GÜÇ

Hunlar'da kağanın egemenliğinin ona Gök-Tanrı tarafından verildiğine inanılmaktaydı. Bu inanışa göre Gök-Tanrı topluluk içerisindeki bir aileyi seçerek o aileye egemenlik hakkını vermekte, bundan sonra bu ailenin erkek üyeleri toplumu yönetme hakkına mutlak olarak sahip olmaktadır. Devlet ailenin ortak malıydı. Ailenin erkek üyelerinin hepsi de devleti yönetmede söz sahibiydi. Bu üyelerin içinden biri han veya kağan seçilse bile, aslında diğerlerinin de devleti yönetme hakkı mevcuttu. Şöyle ki, hükümdar ailesinin erkek üyelerinin hepsi de kanun koyabilir, vergilendirme yapabilir, ceza verebilirdi. Bu kişiler kağanın kendilerine verdiği topraklar üzerinde istedikleri gibi bir yönetim gösterebilirlerdi. Eğer kağan güçlü bir kişiliğe sahipse, ailesi üyeleri arasında birliği sağlayabilir, ama onların yönetim biçimlerine asla karışmazdı. Buna karşılık kağanın kişiliği zayıfsa, devlet kolaylıkla parçalanabilirdi³⁸.

Kağanın egemenliği Gök-Tanrı'dan alması ve O'nun tarafından tahta oturtulması düşüncesi, kendisine görevini başarabilmesi için bir takım ferdî kabiliyet ve üstünlüklerin tanındığının da kabul edilmesini gerekli kılmaktadır. Kağanın gerçekte bu meziyetlere sahip olup olmaması önemli değildir; önemli olan, onun bu niteliklere sahip olduğuna inanılmasıdır. Kağan, eski Türk inanışına göre bu nitelikleri doğuştan getirmektedir. Kanda gizli olan bu nitelik babadan oğula geçmektedir.

Yine, aynı düşünceyle hanedanın bütün erkek üyelerinin de devleti yönetme hakkının bulunduğu kabul edilmekte, içlerinden birinin kağan yapılması ise Gök-Tanrı'nın takdirine bırakılmaktadır. Çünkü bu kişi Gök-Tanrı tarafından verilen kuta dayanarak yönetimi eline geçirmektedir³⁹.

Ülke yönetiminde bu kadar önemli bir yeri olan kut acaba hangi anlama gelmektedir? Şamanizm'de kut "*hayat unsuru, can*" manasında kullanılmakta, Türk ve Moğollar'da ise

³⁸ ÜÇÖK, MUMCU, BOZKURT, s. 188.

³⁹ VLADIMIRTSOV, B.Y. (1987). Moğolların İçtimaî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi, Çev. A. İnan. Ankara, s. 114.

genellikle “gökten inen bir nur sütunu” şeklinde tasavvur edilmektedir. Kağanın soyunun bundan geldiğine inanılmaktadır. Bu sebeple de kağan kutsal sayılmaktadır⁴⁰.

Kutun kağan açısından önemi çok büyüktür; zira kağan kutun gözle görülür, cisimleşmiş bir sembolüdür. Kağan mutlak, kişisel, evrensel ve kutsal niteliklere sahiptir. Devlet yönetiminde hiçbir şey onun iradesi dışında yapılamaz. Kağan bütün sosyal ve siyasî hayatın tek hâkimi ve düzenleyicisidir. Dolayısıyla hükümdarlık devletin en yüksek ve güçlü organı durumundadır⁴¹.

İşte, kutunu Gök-Tanrı’dan alan Hun hükümdarları Mete’den başlayarak bu anlayışa uygun bir unvan kullanmışlardır. Türkçesi “*Tengri-Kut*” olan bu unvan Çince “*Tan-hu (Şan-yu)*” olarak ifade edilebilir. “*Gökten Kudret Alan*” anlamındaki bu unvan Çin hükümdarlarının almış buldukları unvana benzetilerek kullanılmıştır. Ancak arada önemli bir fark da bulunmaktadır: Hun hükümdarının kullandığı “*Tan-hu (Şan-yu)*” unvanı aslında Çince “*Cheng-li-gu-tu-chan-yü*” biçiminde yazılan sözcüğün kısaltılmış bir biçimidir. Çin kaynaklarına göre, “*Cheng-li*” Tengri’yi, “*gu-tu*” oğulu anlatmakta, “*chan-yü*” ise “geniş, vasi” anlamlarına gelmektedir. Tabii, Çince’deki ifade Çin hükümdarlarının unvanı olan “*Tian-zi*” yani “*Göğün Oğlu*”nu ifade etmektedir. Tan-hu unvanı ise bu unvandan esinlenerek alınmıştır; ancak “*Göğün Oğlu*” anlamı yerine, Türkler Gök Tanrı’yı en yüce varlık olarak tanıyıp, Türk hükümdarını “*Gökten Kudret Alan*” biçiminde tarif etmişlerdir. Bu tarif şüphesiz Şamanizm’deki Tanrı tarifine de uymaktadır. Türk Hükümdarı böylece kendisinin dünyevî yetkilerine kutsal bir güç katmış olmaktadır. Mete, Han Hanedanı Hükümdarı Hsiao-Wen Ti’ye gönderdiği bir mektupta kendisini “*Tengri’nin başa geçirdiği Hunlar’ın ulu Tan-husu*” ifadesiyle tanıtmış, bu şekilde hükümdar otoritesinin Tanrı kaynaklı olduğunu Çinliler’e göstermeye çalışmıştır⁴².

VII. KUTUN KAĞANA BAHŞETTİĞİ YETKİLER

Kut, yani Tanrısal kaynaklı egemenlik eski Türk devlet yönetim sisteminde çok önemli bir yere sahip olduğu için, kağana egemenlik hakkını kullanmada çok geniş bir hareket serbestisi sağlamaktaydı. Kağan, hareketli ve dinamik göçebe toplumunu bir arada tutabilmek

⁴⁰ İNALCIK, Halil (1959). Osmanlılar’da Saltanat Veraseti Usulü ve Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi. S.B.F.D., XIV (I), s. 74.

⁴¹ ARSLAN, Mahmut (1990). Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi. Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu. Elazığ, s. 233.

⁴² OTKAN, s. 29.

ve kabileleri kendi otoritesine bağlayabilmek için bu geniş yetkilere sahip olmak zorundaydı. Ancak, kağanın yönetme yetkisini kullanırken daima halkın iyiliğini gözetmesi gerekiyordu.

Kağan eski Türk toplumunda en yüksek askerî şef konumundaydı. Zaten eski Türk devletlerinin askerî bir karakter taşıdığı bilinmektedir.

Kağan bunun yanında en yüksek yargıç rolünü de üstlenmekteydi. Yargı yetkisini en azından başkent ve çevresinde bizzat kullanan hükümdar suçluları da cezalandırmaktaydı. Başkent dışında ise, bu görev ondan yetki alan ve onun adına hareket eden yargıçlara aitti⁴³.

Kağan ayrıca yasamanın da sembolüydü. Devlet kuran ve yöneten her kağan mutlaka bir yasa (töre) koymaktaydı. Töre elbette kağanın aldığı kararlar biçiminde ortaya çıkabileceği gibi, kurultaylarda verilen kararlar da töre olarak kabul görürdü. Ancak, törenin asıl ortaya çıkış şekli geleneksel olarak, yavaş yavaş ve kendiliğindedir. Bu üçüncü ortaya çıkış biçiminde, toplumun benliğinde oluşan törenin malzemesi Orta-Asya Türk toplumunun siyasal ve sosyal düzeninde yaşayagelen örf ve âdet kuralları olmaktadır ki, bunlara “*Yosun Hukuku*” adı verilmektedir⁴⁴. Töre, her ne suretle ortaya çıkmış olursa olsun, hükümdarı da bağlayıcı objektif hukuk kuralları toplamıdır⁴⁵.

Kağanın tüm bu görev ve yetkilerine düşman milletlere savaş ilân etmek ve onlarla barış yapmak da ilâve edilebilir. Yine, yabancı devletlere gönderilen elçilerin de, onun namına ve onun vekili sıfatıyla hareket ettikleri görülmektedir.

Öte yandan, yabancı devlet hükümdarlarına yazılan mektuplar da onun imzasını taşımaktadır. Kağan bu mektuplarda, yukarıda da açıklandığı üzere “*Tanrı tarafından tahta çıkartılmış büyük hükümdar*” unvanını kullanırdı. Kağanın sadece kendi ülke halkına ve beylere karşı değil, yabancı devletlere karşı da egemenliğini gökten aldığı tezini sürekli olarak vurgulaması eski Türk devlet anlayışı içerisinde çok önemli bir yeri olan “*Evrensel Egemenlik*” ilkesiyle de yakından ilintili görülmektedir.

Nihayet, vergiye bağlı kavimlerin vergilerini kağana göndermeleri de, kağanın malî alandaki yetkilerini izah etmektedir⁴⁶.

⁴³ ARSLAN, s. 225.

⁴⁴ Hunlar’da Özel Hukuk’a ilişkin kurallar, özellikle de Kişi, Aile ve Miras Hukuku kuralları hep Yosun Hukuku biçiminde oluşmuştur. Ayrıca, dinle ilgili konularda da Yosun Hukuku’nun geçerli olduğu söylenebilir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ARSAL, S. Maksudî (1947). *Türk Tarihi ve Hukuk*. İstanbul, s. 288.

⁴⁵ Törenin oluşum biçimleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. PAMİR, Aybars (2009). *Orta-Asya Türk Hukukunda Töre Kavramı*. A.Ü.H.F.D., 58(2), s. 363 vd.

⁴⁶ ARSAL, s. 202.

VIII. HUNLAR'DA DÜNYA EGEMENLİĞİ ANLAYIŞI

Eski Türk dini Gök-Tanrı'dan başkasını tanımayan tek tanrıca bir dindi. Türkler, Gök Tanrı'nın yalnızca kendi uluslarını koruduğuna ve bütün dünyaya egemen kıldığına inanmaktaydılar. Bu çerçevede yeryüzü bir bütün olarak görülmekte, insanların da tek bir kitleden ibaret oldukları kabul edilmekteydi. Bunların hepsinin üzerinde de Türk hükümdarı bulunmaktaydı. Dünya egemenliği anlayışı soy, dil ve din bakımlarından insanları birbirinden ayırmamakta, bilakis onların kendi inançlarında serbest tutuldukları sosyal ve siyasî bir ortamı sunmaktaydı⁴⁷.

Türkler'de dünya egemenliği düşüncesi ilk kez Mete ile başlamıştır, denilebilir. Hükümdar, mektuplarının başında kullandığı “*Tanrı tarafından tahta çıkartılmış büyük hükümdar*” ibaresiyle bu anlayışa sürekli vurgu yapmıştır. Böylece, egemenliğin kaynağının Gök olduğu vurgusu dikkat çekmektedir⁴⁸.

Oğuz Kağan Destanı'nda da konuyla ilgili olarak şu satırları okumaktayız: “*Ben Uygurlar'ın kağanıyım ve yeryüzünün dört bir köşesinin kağanı olsam gerekir.*” Destan'a göre, Oğuz Kağan gökten gelmiş ve gene kendisi gibi gökten inen bir kız ile evlenmiştir. Oğuz tahta çıkıp kağanlığını ilân ettikten sonra, dört tarafta bulunan bütün kavimlere elçiler göndererek “*Ben artık bütün dünyanın kağanıyım*” demiş ve hepsini de kendisine baş eğmeye ve bağlılığa davet etmiştir.

Aynı Destan'da, Oğuz Kağan'ın Veziri İrkıl Hoca'nın “Gök-Tanrı'nın dünya egemenliğini kendisine verdiğini müjdelediği yazılıdır. Bunu “*Ey kağanım, Gök-Tanrı bütün dünyayı sana bağışlasın*” sözlerinden anlayabilmekteyiz⁴⁹.

Öte yandan, XII. yy. Süryanî tarihçisi Mihael de, “*Yeryüzü Türkleri taşımaya kâfi gelmiyordu. Garb'a doğru ilerlerken, önlerinde köpeğe benzer bir hayvan (kurt) bulunuyor ve onlar da ona yetişemiyorlardı. Bozkurt, hareket etmek istediği zaman “Göç (kalkınız)” diye bağırıyor, Türkler de onun durduğu yere kadar onu takip ediyor ve orada çadırlarını kuruyorlardı. Uzun zaman rehberlik eden kurt nihayet kaybolunca, Türkler de artık geldikleri yerlerde oturup kaldılar*” ifadeleriyle Hunlar'ın sahip olduğu bu anlayışı dile getirmiştir⁵⁰.

⁴⁷ ARSLAN, s. 228.

⁴⁸ TURAN, s. 83.

⁴⁹ ARSLAN, s. 229.

⁵⁰ TURAN, s. 76.

IX. İMPARATORLUĞUN BÖLÜMLERE AYRILMASI

Eski Türkler’de egemenliğin han ailesi içerisinde belli bir şahsa değil de, tüm aileye ait kılınması ülke topraklarının hanedan üyeleri arasında taksim edilmesi sonucunu doğurmuştur. Genellikle en küçük çocuk atasından kalma toprakları alırken, daha yaşlı kardeşleri sonradan kazanılan topraklar üzerinde saltanat sürmüşlerdir. Böyle bir bölünme devlet idaresini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Bu usul, Türklerin kendi karakteristik devlet anlayışlarını ortaya koymakta ve eski göçebe-oymak kuruluşuna da uygun düşmektedir⁵¹. Nitekim eski göçebe boy ve oymaklarının sürülerine su bulmak endişesiyle daha çok bir ırmak boyunda konaklamak durumunda kaldıkları bilinmektedir. Bu yerleşim zorunluluğu onları herhangi bir baskın tehlikesine karşı, oymağın hiç olmazsa yarısının korunabilmesi açısından ırmağın iki yakasına da yerleşilmesi mecburiyetiyle karşı karşıya bırakmıştır. Türkler böylece ilk kez ikili yönetim biçiminin temelini atmışlar, göçebe imparatorluklarını kurduktan sonra da bu âdetlerini devam ettirmişlerdir⁵².

İmparatorluğun çeşitli bölgelerine atanan kağanın ailesinden yöneticiler, ülkede uygulanan çok geniş bir yerinden yönetim sayesinde buldukları yerlerde oldukça serbest hareket edebilmişler, hatta yöresel sorunlarının halli için komşu devletlerle antlaşmalar bile yapabilmişlerdir. Bu beylerin bazen de başka devletlerle savaş veya barışa karar verebildikleri görülmektedir. Ancak, yöneticilerin görevlerini yerine getirirlerken her zaman törelere uygun hareket etmeleri, ayrıca imparatorluğun genel siyasetini ve güvenliğini bozucu davranışlardan da kaçınmaları gerekiyordu⁵³.

Hunlar’da, imparatorluğun bölümlere ayrılması uygulamasına daha Mete zamanında gidildiği görülmektedir. Hun İmparatoru törenlerde otururken Kuzey’e bakar, sol tarafı sağ tarafından üstün sayılırdı. Bu sebeple de veliahd daima hükümdarın solunda yer alırdı. Ülke sol ve sağ olmak üzere iki (onlar da ayrı ayrı on iki ve böylece toplamda yirmi dört) yönetim bölgesine ayrılmıştı. Asya Hun Devleti, her bir yönetim biriminin başındaki büyük devlet adamları tarafından yönetilmekte, bu kişilere bey adı verilmekteydi. Beyler ifa ettikleri görevlere göre değişik unvanlar almaktaydılar. Elbette hükümdar ailesinden gelmekte olan bu kişilerin makam ve memuriyetleri irsî olarak babadan oğula geçmekteydi. Beyler bir protokol sırasına bağlıydılar; aralarındaki hiyerarşi aynı zamanda onların ileride kağan olma sıralarını

⁵¹ İNALCIK, s. 82, 83.

⁵² ARSLAN, s. 224.

⁵³ VERSAN, Vakur (1977). Tarihte Türkler’in İslâm Kamu Hukuku’na Katkıları. Onar Armağanı. İstanbul, s. 941.

göstermekteydi. Bunun yanında, beylerin her birinin on biner kişilik süvari birliklerine komuta ettikleri ve ayrıca kendilerine bağlı durumda onar, yüzer ve biner kişilik birliklere komuta edecek subayları da atadıklarına yukarıda işaret edilmişti⁵⁴. Görüldüğü üzere, beyler hem buldukları bölgenin valileri, hem de o yerdeki askerlerin komutanları idiler. Böylece, beylerin vilâyetlerdeki işler için memur atayabilme (veya azledebilme) ve askerî rütbeleri belirleyebilme yetkileri de bulunmaktaydı.

Beylerin idarî görevlerini yerine getirdikleri ayrı divanları bulunur, bu divanlarda bölgenin sorunları tartışılır ve çözümler aranır⁵⁵. Beyler, bundan başka Mete'nin temelini attığı ve her yıl üç ayrı tarihte tekrarlanan kurultaylara da katılmak zorundaydılar. Kurultay türleri ile ilgili ayrıntılı bilgi aşağıda verilmiştir. Bu toplantılarda Tan-hu önemli sorunlarda beylere danışır, beyler de görüşlerini serbestçe söyleyebilirlerdi. Söz konusu toplantılarda devlete ait ve yöresel sorunlar görüşülürdü⁵⁶. Ancak, hangi kurultayda alınırsa alınsın, bütün kararların halka duyurulması esastı⁵⁷.

Bu kurultayların dışında, beylerin herhangi bir zamanda Tan-hu'nun daveti üzerine de onun yanına gitmeleri bir zorunluluktu. Tan-hu savaş zamanlarında onların bütün kuvvetleriyle beraber savaşa iştirak etmelerini buyurabilirdi. Bunun gibi, sadece belli beylere kendilerine bağlı askerlerle bir sefere çıkılması, gösterilen bir ülkenin istilâ edilmesi veya bir yerdeki isyanın bastırılması gibi görevler verilebilirdi. Bu emirlere uyulması da bir zorunluluktu⁵⁸.

Ülkenin bölümlere ayrılması usulünün ileride oğullar arasında meydana gelebilecek taht kavgalarını önlemeye yönelik bir tedbir olduğu da söylenebilir. Nitekim İrkıl Hoca'nın Oğuz Kağan'ın ölümüyle tahta geçen büyük oğlu Gün Han'a verdiği, Destan'da geçen şu öğütte aynı endişeye rastlanmaktadır: “Siz altı oğulun (kardeşin) dörderden yirmi dört oğlunuz var. Olabilir ki, onlar sonradan birbirleriyle çekişebilirler. Bunun çaresi her birinin rütbesi, mesleği, adı ve lâkabı kararlaştırın, her birinin birer nişanı ve damgası olsun. Bununla bilinip tanınsınlar ve hiçbirinin diğeri ile bir çekişmesi olmasın.”

İrkıl Hoca, daha sonradan Bozok ve Üçok adlarıyla ayrılan Oğuz'un oğullarının dörderden yirmi dört evlâdına birer lâkap vermiş ve onların hayvanlarına vurulacak birer

⁵⁴ ÜÇÖK, MUMCU, BOZKURT, s. 22.

⁵⁵ CİN, AKGÜNDÜZ, s. 33.

⁵⁶ ARSAL, s. 203.

⁵⁷ CİN-AGÜNDÜZ, s. 33.

⁵⁸ ARSAL, s. 203.

damgayı da tespit etmiştir⁵⁹. Ancak, söz konusu bölünme XIII. yüzyılın sonlarından itibaren bu ülkelerin yavaş yavaş Hunlar'dan ayrılıp bağımsızlık kazanmalarına yol açmıştır⁶⁰.

X. EGEMENLİĞİN MEŞRUIYETİ PROBLEMİ

Hunlar'da yönetim hakkı tıpkı bugün kabul edildiği gibi meşru olmak zorundaydı. Onun meşruluğu, halkın siyasî iktidarı zımnen onaylaması ile mümkün olabilirdi. Bu ise kurultaylarca yapılan onayla gerçekleşirdi. Kağanın erkinin Gök Tanrı'dan geldiğinin ve bu şekilde onun Tanrısalsal bir misyonunun bulunduğunun ortaya konabilmesi ancak kağanlık seçiminin kurultay tarafından onaylanması ile mümkün olabilirdi. Pek çok kamu hukuku ilkesi gibi bu gelenek de Mete tarafından kabul edilmiş ve yüzyıllarca sürdürülmüştür.

Ancak, siyasî iktidarın sadece meşru olması yeterli değildi. Kağanın, bunun yanında hükümdarlığı süresince bütün görevlerini eksiksiz bir biçimde yerine getirmesi ve her şeyden önemlisi töreye uygun hareket etmesi gerekiyordu. Aksi halde otoritesi her an sarsılabilirdi. Nitekim Hunlar'da kanuna muhalefet eden her kim olursa olsun, bunun çok büyük bir suç teşkil edeceği, kanuna karşı gelen kağan bile olsa, onun derhal azledileceği bir kural haline getirilmişti. Böyle bir durumda, halkın da kağana tahammül edemediği, hanedanın diğer üyeleri ile birleşip hükümdarı tahttan indirmeğe çalıştığı ve bunda da çoğu kez başarılı olduğu görülmektedir. Yalnız, burada dikkat edilmesi gereken husus, başkaldırmanın sadece o hükümdara karşı yapılmasıdır; yoksa o hanedana karşı değil. Hükümdar tahttan indirildikten sonra, yerine yine aynı hanedandan bir başka kişi kağan yapılacaktır⁶¹. Bu nokta bize Gök-Tanrı tarafından egemen kılınan ailenin bu hakkının tüm toplumca ne olursa olsun benimsendiğini ve ailenin egemenliğinin devamının gerekirse baştaki aile mensubunun feda edilerek sağlandığını göstermektedir.

Tahttan indirilen kağanların, kendi oklarının kırışlarıyla boğdurulmak suretiyle öldürüldükleri görülmektedir. Kan akıtılmak istenmemesinin sebebi, kağan ve ailesinin kanlarının kutsal sayılmasıdır. Bunun yanında, zorla tahttan indirilerek öldürülen hükümdarın oğullarının kağan yapılmasının uğursuzluğuna inanılmıştır; zira onların ileride devletten intikam alabileceğinden korkulmuştur. Öte yandan, tahtına karşı başkaldırılan kağanın da, buna

⁵⁹ KIRZIOĞLU, Fahrettin (1985). Eski Türkler'de ve Oğuz-Türkmenler'de İkili-Dörtlü-Altılı-Onikili-Yirmidörtlü Düzen. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, 5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi. İstanbul, s. 351. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'dan sonra başa geçtiği söylenen Gün Han Çin kaynaklarında ismi söylenen Kök Han ile aynı kişidir. Destan ve Çin kaynaklarındaki farklı anlatımların bir diğer örneği bu noktada karşımıza çıkmaktadır.

⁶⁰ İNALCIK, s. 83.

⁶¹ ARSLAN, s. 231 vd.

boyun eğmeyerek tahtını yeniden ele geçirmek üzere taraftarlarıyla birlikte uzun ve kanlı mücadelelere giriştiğine dair çeşitli örnekler tarihte mevcuttur⁶².

XI. KURULTAYLAR

Bilindiği gibi, eski Türkler’de Hunlar’dan başlayarak çeşitli devlet işlerinin ele alındığı toplantılar için “*Kurultay*”, bu toplantıların ardından gerçekleştirilen şenlik ve şöenler için ise “*Toy*” sözcükleri kullanılmaktaydı. Toy uygulaması, hiç şüphesiz Türk hükümdarı ile halkı arasında kurulan güçlü duygusal bağı açık bir biçimde gözler önüne sermektedir. Bu bağ çeşitli kaynaklarda bir baba ile evlâdı arasındaki ilişkiye benzetilmiş, hükümdar halkını doyurmakla yükümlü bir kişi olarak tanıtılmıştır. Buna göre, hükümdar asla halkından kopuk olmayacak, onlara karşı her zaman cömertlik sergileyecektir. İşte, Orta-Asya Türk devletlerinde halka “*toy*” adı verilen şöenlerin tertip edilmesinin ve bu vesileyle halk ile kaynaşılmak istenmesinin sebebi budur⁶³.

Oğuz Töresi’ne göre, hükümdar bu görevine bağlı olmaya ve ziyafetler sunmaya mecburdu. Bu hukuk çiğnenirse, halk hakkını talep eder ve çıkan isyan meşruiyet kazanırdı⁶⁴. Dede Korkut Destanı’nda, Oğuz Türkleri’nin toyları çok güzel tasvir edilmiştir: “...*Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kesilir, tepe gibi et yığılır, göl gibi kırmızı sağılır. İç-Oğuz, Taş-Oğuz beyleri toplanırlar. Açlar doyurulur, yalıncaklar donatılır, borçlular kurtarılır ve çok ulu bir toy olur*”⁶⁵.

Temelini Mete zamanında Asya-Hun Devleti’nde gördüğümüz kurultaylar tüm eski Türk toplumlarında devlet yapısının vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilmişlerdir. Değişik Türk devletlerinde değişik isimler altında gerçekleştirilen bu toplantılara kağan başkanlık eder, ayrıca belli başlı hanedan mensupları, devletin önemli memurları, tâbi beyler ve yabancı devletlerin elçileri toplantıda yer alırlardı⁶⁶. Çok sıkı protokol kurallarının uygulandığı bu toplantılarda dış devletlerle olan ilişkiler (savaşa veya barışa karar verilmesi), ekonomik, askerî, siyasî ve kültürel tüm sorunlar hakkında görüşmeler yapılır ve kararlar alınırdı. Kurultaylarda devlet organlarının işleyişi, törenin uygulanışı ve hatta kağanın kimi konulardaki kararları da denetlenirdi. Kağanlık makamı boşaldığında, yeni hükümdarın seçilmesi ve bunun tasdiki, kimi

⁶² CİN, AKGÜNDÜZ, s. 33; ARSLAN, s. 231.

⁶³ BARTHOLD, W. (1927). Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler. İstanbul, s. 184.

⁶⁴ TANERİ, Aydın (1975). Türk Devlet Geleneği, Dün ve Bugün. Ankara, s. 83.

⁶⁵ TURAN, s. 105 vd.

⁶⁶ AHMETBEYOĞLU, A. (2014). Sorularla Eski Türk Tarihi, İstanbul, s. 306; KÖSOĞLU, N. (1990). Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler. İstanbul, s. 38.

zaman da töreye yeni hükümlerin ilâve edilmesi kurultayların görevleri arasındaydı. Savaş öncesi yapılan kurultaylarda insan ve hayvan sayımının yapılması da bu görevlere eklenebilir⁶⁷.

Kurultayın sonunda, yukarıda anlatıldığı gibi hükümdar tüm katılanlara ve halka ziyafet sunardı. Gerek kurultay toplantılarına, gerekse kurultay sonunda verilen ziyafetlere davetli olduğu halde katılmamak “*devlete isyan*” olarak nitelendirilirdi⁶⁸.

Hükümdar kurultaylarca alınan kararlara harfiyen uymak zorunda değilse de bu kararları dikkate almak mecburiyetindeydi. Bazen kurultay da hükümdarın taleplerini kabul etmeyebilirdi⁶⁹.

Kurultay geleneği eski Türk egemenlik anlayışı çerçevesinde, kutunu Gök-Tanrı’dan alan Türk kağanının törelere uygun davranmasının da bir güvencesini oluşturmuştur. Nitekim bunun aksine bir davranış kağanlık görevinin sona ermesi sonucuna götürebilirdi. Bu sebeple, kağanlar Türk töresine uygun hareket etmeyi daima bir erdem saymışlar ve bu konuda kendilerini Türk halkına karşı sorumlu hissetmişlerdir. Böylece, hükümdar icraatının millet tarafından kontrolüne imkân sağlayan bir yönetim biçiminin sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. İşte, bu kontrol mekanizması “*Kurultay*” adı verilen müesseseye ile temsil edilmektedir⁷⁰.

Kurultaylar her şeyden önce “*toplantı zamanları önceden belli kurultaylar*” başlığıyla ele alınabilir. Her yıl, düzenli olarak üç ayrı dönemde toplanan bu kurultaylardan ayrı olarak, elbette başka kurultay türleri de karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu kurultay türlerinin temeli Mete zamanında atılmış olup, uygulamaların sonraki yüzyıllarda da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

A. Toplantı Zamanları Önceden Belli Olan Kurultaylar

Eski Türkler’de âdeta kurumsallaşmış, toplantı zamanları önceden belli olan üç kurultay toplantısından söz edilebilir. Bunlardan ilk ikisinin hukuk kuralı koyma ve mevcut törede değişiklikler yapma görevi dikkat çekmektedir. Bu kurultayların dinî karakteri de oldukça belirgindir.

⁶⁷ Eski Orta-Asya Türk devletlerinde kurultayların temel görevleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. KAFESOĞLU, İbrahim (1980). Eski Türkler’de Devlet Meclisi-Toy, Birinci Millî Türkoloji Kongresi. İstanbul, s. 205.

⁶⁸ KAFESOĞLU, İbrahim (1984). Türk Millî Kültürü. İstanbul, s. 246, 247.

⁶⁹ CEYLAN, A. (1997). İslâm Öncesi Türk Hukuku’nda Danışma Meclisi. Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, I (I), s. 10.

⁷⁰ PAMİR, Aybars (2015). Eski Orta-Asya Türk Hukuku’nda Kurultay Müessesesi. Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(3), s. 16, 17.

İçlerinden yılın ilk ayında yapılanı kağanın sarayında toplanır, bu toplantıda atalara kurbanlar sunulur ve bazı önemli idarî ve hukukî kararlar alınır⁷¹.

Yılın beşinci ayında toplanan ve “*Büyük Kurultay*” adı verilen kurultayda da dinî törenler yapılır, kurbanlar kesilir, kağana sadakat ve bağlılık yeminleri yinelenirdi. Mayıs Kurultayı’nda idarî kararlar da alınır, ayrıca törede yapılması düşünülen değişiklikler tartışılırdı⁷².

Üçüncü kurultay toplantısı ise Sonbaharda, Eylül ayında yapılan “*Savaş ve Sayım Kurultayı*” idi. Yine dinî törenlerin tertiplenip kurbanların sunulduğu bu kurultayda asker ve at sayımları yapılır, ordunun savaş kabiliyeti tespit edilir, savaşa dair konular görüşülür, askerî talim ve manevralar gerçekleştirilirdi. Bu hazırlıkların yapılmasının sebebi, artık savaş zamanının gelmiş olmasıdır, zira yerleşik ulusların ambarları dolmuştur⁷³.

Hunlar, Mete’den başlayarak toplantı zamanları belli kurultaylar haricinde, özel adları olan kimi kurultay türlerine de devlet sistemlerinde yer vermişlerdir. Çalışmamızda, hukukun oluşumunda ve hukuk kurallarının uygulanmasından doğan sorunların çözümünde büyük yerleri olduğu için “*Töre Kurultayı*”, ile “*Mahkeme ve Yargı Kurultayı*”nın yeri ayrı tutulmuş, bu sebeple bu iki kurultay türü hakkında bilgi verilmiştir.

B. Töre Kurultayı

Orta-Asya’da, yeni bir devletin kurulmasını müteakip, derhal yeni bir töre oluşturulmak istenir, yeni kurulan devletin töresi devlet kurucusunun adı ile anılırdı. İşte, Oğuz Kağan Töresi de böyle oluşmuştur⁷⁴. Oğuz Kağan Destanı’ndan anlaşılabilirdiği kadarıyla, Oğuz savaştan döndükten sonra büyük bir zafer kurultayı toplamış, bunu da bir töre kurultayı takip etmiştir. Destan’da Türk töresini koyan kişinin Oğuz Kağan’ın Veziri İrkıl Hoca olduğu ifade edilmektedir. Kurultaylarda, törenin konulmasında bilge kişilerin görüşlerine büyük ölçüde değer verilir, töre oluştuktan sonra Hun Devleti’ne bağlı tüm kavimler bu kurallara kayıtsız şartsız bağlı hale gelirlerdi. İrkıl Hoca, üstün kişiliği ile Türk mitolojisinde yarı-tanrı bir kam (şaman) olarak görülmüştür⁷⁵.

⁷¹ ARSAL, s. 204.

⁷² AYDIN, M. Akif (2009). Türk Hukuk Tarihi. İstanbul, s. 13.

⁷³ ÜÇÖK, MUMCU, BOZKURT, s. 22; ARSAL, s. 204.

⁷⁴ PAMİR, Eski Orta-Asya Türk Hukuku’nda Kurultay Müessesesi, s. 24.

⁷⁵ TOGAN, s. 47 vd.

C. Mahkeme ve Yargı Kurultayı

Eski Türk devletlerinde kağan adaleti temsil etmekteydi; bu sebeple de ona baş yargıç gözüyle bakılabilir⁷⁶. Ancak hükümdarlar tüm yargılamaları tek başlarına yapamayacaklarından, ülkede mahkeme düzeninin kurulması gerekmiş, son söz hakkı ise yine kağanda bırakılmıştır. Bazen, büyük isyan veya ayaklanma gibi çok önemli konularda kağan, normal yargılama prosedürünün dışına çıkarak doğrudan yargı kurultayının oluşturulmasını buyurabilirdi.

Hun hükümdarları, mahkemelerce verilen idam cezalarının görüşülmesi ve suçluların sorgulanabilmesi için de her yıl, bir kere kurultay toplama yoluna gitmekteydiler. Bu kurultayda sanıklar huzura çağrılır ve “*Kağan nasıl olsa gerçeği bilir*” diye inanıldığı için suçlarını itiraf ederlerdi. Toplantı sonrasında, haklarında kesin idam kararı verilen suçluların başlarına kızıl renkte alemler (bayraklar) konur, suçluların idam cezaları gruplar halinde boyunları vurulmak suretiyle infaz edilirdi. İdam cezası alan suçluların isimleri ve onlar hakkında verilen idam kararları bir sandığa konulur ve bu bilgiler otuz yıl saklanırdı. Sözü edilen uygulamanın amacı, suçlunun yakınlarının bir itirazı olduğunda, delillerin onlara gösterilmek istenmesi olarak belirtilebilir⁷⁷.

SONUÇ

Orta-Asya Türk tarihi Türkler’in ataları sayılan Hunlar’la başlamaktadır. İlk dönemlerde, güçlü bir hükümdarın yol göstericiliğinden uzak bir biçimde, yüzyıllarca göçebe tarzı bir hayat süren Türkler devlet olma bilincine de ulaşmamışlardır. Ta ki karizmatik liderleri, Türkler’in atası sayılan, efsanevî hükümdarları Mete’nin tarih sahnesine çıkışına kadar. Bu büyük hükümdar Türkler’i derhal disiplinli ve düzenli bir devlet teşkilâtı içerisine almış, üstelik Türk kökenli olmayan çok sayıda kavime de baş eğdirerek onları egemenliği altında toplamıştır. Çeyrek yüzyıl gibi kısa bir sürede elde edilen bu başarılarla hemen tüm Orta-Asya Hun egemenliğine girmiş ve bu devlet Doğu’daki Çin Devleti için uzun yüzyıllar bir karabasan haline gelmiştir. Türkler’in gerçekleştirdiği çok sayıda tehlikeli akın Çin’i öylesine bunaltmıştır ki, bu devlet, kendi içinde geçirdiği çeşitli ayaklanmaların da etkisiyle Türkler karşısında pek güçsüz durumlara düşmüş, sonuçta da Türk akınlarını önleyebilmek adına Çin-Seddi inşa edilmiştir.

⁷⁶ ÖGEL, Bahaeddin (1982). *Türkler’de Devlet Anlayışı* (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar). Ankara, s. 86.

⁷⁷ CİN, AKGÜNDÜZ, s. 34.

Mete'nin tahta çıkışı çok ilginç bir gelişme sonrasındadır. Kendi oğullarından birinin Teoman'dan sonra tahta çıkması için sürekli entrikalar çeviren üvey annesinin sinsi politikalarına karşı Mete, devletin bekası için çareyi babası da dâhil çok sayıda devlet adamını öldürmekte bulmuştur. Kağan olur olmaz ordusunu mükemmel bir biçimde disipline eden Hükümdar, kendisinden sonra yüzyıllarca yaşayacak çok sayıda devlet kurumunun da temelini atmıştır. Ülkesini eski Türk egemenlik anlayışı çerçevesinde oğulları ve torunları arasında pay eden Mete, onlara verdiği siyasî ve askerî yetkilerle son derece disiplinli bir hiyerarşiye dayalı devlet yapısı oluşturmuştur. Böylece Hunlar'ın çok uzun bir süre boyunca Orta-Asya'da rakipsiz kaldıkları anlaşılmaktadır.

Mete'nin Eski Türk Orta-Asya kamu hukukuna katkıları çok üst düzeyde gerçekleşmiştir. O dönemde, halk arasında yaygın bir inanış biçimi olan Şamanizm ve bu dinin uygulanmasından doğan Gök-Tanrı inancı çok önemli bazı müesseseleri devlet teşkilâtına sokmuştur. Bunlardan belki de en önemlisi “*Kut*” anlayışıdır. Mete'nin Çin hükümdarlarının unvanlarına benzeterek aldığı ve kullandığı sanı “*Tan-hu (Şan-yu)*” idi ve bu “*Gökten Kudret Alan*” anlamına geliyordu. Mete, bu unvanı kullanarak halk üzerinde kurduğu egemenliği Tanrısal bir kökene bağlamak istemiştir. Tabi, bu sayede çok geniş yetkilere de sahip olmuştur. Sözü edilen Tanrısal kaynaklı egemenlik gücü Türk kamu hukukunun önemli bir kavramı olan “*Dünya Egemenliği*” anlayışını da beraberinde getirmiştir. Böylece, Hun hükümdarlarının ne derece güçlü birer yönetici haline geldikleri kolayca anlaşılabilir.

Mete, bunun yanında devlet teşkilâtının en önemli parçalarından biri olan kurultayların temelini de atmak suretiyle, yüzyıllar öncesinden devlet yönetiminde danışma ve istişarenin önemini ortaya koymuştur. Kurultaya katılan herkesin fikirlerini serbestçe ortaya koyabildiği bir ortamda, son kararı verme yetkisi ise hükümdarda bırakılmıştır. Bu uygulamanın bazı eksiklikler bir yana, son derece çağdaş ve dönemindeki çok sayıda devletin sisteminden ne kadar ileri olduğunu tartışmaya bile gerek yoktur.

Orta-Asya'da kurulan Türk devletlerinin ayakta kalabilmesi, baştaki hükümdarın güçlü kişiliği ile doğru orantılıdır. Kağanın güçlü olması durumunda devlet süreklilik gösterebilir, aksi halde çöküş süreci başlar. Orta-Asya Türk tarihi bunun çok sayıda örneği ile doludur. İşte, Mete Han'dan sonra karizmatik bir liderin gelmemesi Hun Devleti'ni çöktürmüş, Hunlar Çinliler'in de çeşitli entrikaları sonucunda bölünmek durumunda kalmışlardır.

Mete Han dönemi günümüze de ışık tutabilecek çok sayıda tecrübelerle doludur. Güçlü bir tarih bilincine ulaşabilmek adına, yaşanan çeşitli hadiselerin sadece tarihte kalmış birer olgu olarak algılanmaları büyük yanlışlık olacaktır. Hemen her tarih konusunda olduğu gibi, bu

büyük hükümdarın yaşantısından ve yaptıklarından gerekli dersler çıkarmak ve bunları olabildiğince günümüze ihtiyaçlar doğrultusunda aktarabilmek hepimiz için önemli bir görev olmalıdır.

KAYNAKÇA

- AHMETBEYOĞLU, A. (2014). Sorularla Eski Türk Tarihi, İstanbul.
- ARSAL, S. Maksudî (1947). Türk Tarihi ve Hukuk. İstanbul.
- ARSLAN, Mahmut (1990). Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi. Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu. Elazığ, s. 223 – 239.
- AYDIN, M. Akif (2009). Türk Hukuk Tarihi. İstanbul..
- AYDOĞAN, Metin (2019). Yönetim Gelenekleri ve Türkler (C. I). İstanbul.
- BARTHOLD, W. (1927). Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler. İstanbul.
- CEYLAN, A. (1997). İslâm Öncesi Türk Hukuku'nda Danışma Meclisi. Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, I (I), 1-12.
- CİN, Halil, AKGÜNDÜZ, Ahmet (1989). Türk Hukuk Tarihi (C. I). Konya.
- CİN, Halil, AKYILMAZ, Gül (2011). Türk Hukuk Tarihi. Konya.
- DE GROOT, J.M. – ASENSA, G.A. (2010). Hunlar ve Türkistan. İstanbul.
- De GUIGNES, J.M. (1924). Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumîsi (C. I). İstanbul.
- FINDLEY, C.V. (2005). The Turks in World History. New York.
- GÖMEÇ, Saadettin (2009). Türk Destanlarına Giriş. Ankara.
- GÖMEÇ, Saadettin (2012). Türk Hun Tarihi. Ankara.
- GUMILEV, L.N. (2003). Hunlar, Çev. A. Batur, İstanbul.
- GÜNALTAY, Ş. (1338-1339). Mufassal Türk Tarihi (C. I). İstanbul.
- GÜNALTAY, Ş. (1338-1339). Mufassal Türk Tarihi (C. II). İstanbul.
- GÜNAYDIN, Hasan (2016). Mete Han ve Devlet Yönetimi. İstanbul.
- İNALCIK, Halil (1959). Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi. S.B.F.D., XIV (I), 69-94
- KAFESOĞLU, İbrahim (1980). Eski Türkler'de Devlet Meclisi-Toy, Birinci Millî Türkoloji Kongresi. İstanbul, 205-209.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1984). Türk Millî Kültürü. İstanbul.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin (1985). Eski Türkler'de ve Oğuz-Türkmenler'de İkili-Dörtlü-Altılı-Onikili-Yirmidörtlü Düzen. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, 5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi. İstanbul, 341-355.
- KOCA, S.; Eski Türkler'de Devlet Geleneği ve Teşkilâtı, Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, C. II.
- KÖSOĞLU, N. (1990). Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler. İstanbul.
- LATTIMORE, O. (1928). Caravan Routes of Inner Asia, The 3rd Asia Lecture. The Geographical Journal, 72/6, London.
- LIPPE, A. (1960). Sculpture of Greater India. The Metropolitan Museum of Art Bulletin, 18/6. New York.
- ORKUN, H. N. (1938). Hunlar. İstanbul.

- OTKAN, Pulat (2018). Tarihçinin Kayıtlarına (Shi Ji) Göre Hunlar. İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (1971). Türk Kültürünün Gelişme Çağları (C. I). İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (1971). Türk Kültürünün Gelişme Çağları (C. II), İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin (1993). Türk Mitolojisi (C. I), Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1982). Türkler'de Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar). Ankara.
- PAMİR, Aybars (2015). Eski Orta-Asya Türk Hukuku'nda Kurultay Müessesesi. Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(3), 11-50.
- PAMİR, Aybars (2009). Orta-Asya Türk Hukukunda Töre Kavramı. A.Ü.H.F.D., 58(2), 359-375.
- TANERİ, Aydın (1975). Türk Devlet Geleneği, Dün ve Bugün. Ankara.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2020). Bozkırların İlk İmparatorluğu, Hunlar. İstanbul.
- TOGAN, Zeki Velidi (1982). Oğuz Destanı. İstanbul.
- TURAN, Osman (1945). Eski Türkler'de Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması. Belleten, XXXV, 305-318.
- TURAN, Osman (1995). Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi. İstanbul.
- UĞURLU, Nurer (2013). Adriyatik'ten Çin Denizi'ne İlk Türkler, İstanbul.
- ÜÇÖK, Coşkun, MUMCU, Ahmet, BOZKURT, Gülnihal (2018). Türk Hukuk Tarihi. Ankara.
- VERSAN, Vakur (1977). Tarihte Türkler'in İslâm Kamu Hukuku'na Katkıları. Onar Armağanı. İstanbul, 939-950.
- VLADIMIRTSOV, B.Y. (1987). Moğolların İçtimaî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi, Çev. A. İnan. Ankara.
- WATSON, B. (1968). Record of the Grand Historian of China (Vol. II), New York.